

ЛІТАРАТУРА ЗЬ ПЕРШЫХ РУК

Я ўжо не аднойчы казаў, што сучасная беларуская літаратура — як, зрэшты, і сусветная — хварэе на шызафрэнію. Адной з найбольш характэрных прыкметаў гэтай хваробы зьяўляецца аўтызм, паталогічная форма адчужанасці літаратара ад уласных суайчыннікаў, прыланцужанасць да нейкіх абмежаваных тэмаў і пакутлівых роздумаў. Аўтызм праяўляецца ў жаданні пазбегнуць усялякіх кантактаў з апрыклай, бессаромнай рэчаіснасцю (і ўласнай нацыяй), якая ў чарговы раз падманула лепшыя спадзяванні. Гэнры Мілер у эсе “Час забойцаў” так акрэсліў гэты псыхічны стан: “Сучасныя паэты пішуць адзін для аднаго. Яны сядзяць пад замком унутры сваіх самахвальных “я” і ўнікаюць сьвецкага жыцця ў боязі, што пры першым судакрананні з навакольным іх разьнясе ўшчэнт. Іх жарэ вантробная туга па маленькім утульным сьвеце дысталяванай паэзіі, дзе ўсялякія стасункі з рэчаіснасцю будуць зьведзеныя да нуля”.

На маю думку, гэтае становішча склалася таму, што сучасная літаратура занадта шчыльна прывязаная да пісьменнасці і ўвогуле мовы, да друкарскага варштату дый іншай капіравальнай тэхнікі. Па нейкай невядомай прычыне літаратарамі лічацца і называюць сябе выключна пісьменныя людзі. Яны мяркуюць, што займацца літаратурай азначае нешта пісаць і выдаваць, пісаць і выдаваць. Літаратура атаясамілася зь пісьменствам. Асабліва гэта добра відаць у нашай сытуацыі: па-беларуску больш словаў напісана, чым прамоўлена. І пішуць беларускія літаратары не для сябе і чытачоў, а для выдаўцоў. У нашай папяровай дзяржаве, дзе кожны

беларус — паэт, рэакцыйная інтэрпрэтацыя Фройдам чалавечай сэксуальнасці (існуе толькі адзін пол: жанчына — гэта мужчына бяз чэлясу) у перакладзе з эратычнай мовы на паліграфічную гучала б так: чытач — гэта пісьменьнік, які ня мае знаёмых у выдавецтве.

Паміж тым, займацца літаратурай азначае ня толькі нешта пісаць і чытаць, а яшчэ сто тысяч самых розных практыкаў. Свой артыкул “Літаратура і шызафрэнія” ў “ЗНО” N21 я скончыў наступнымі словамі: “Паўнаватрасны адказ на выклік, што кідае нам эпоха агульнай абьякавасці, страты сэнсаў і раз’яднанасці, можа вытварыць адно эфектыўная і паўнакроўная шызамашына пісьма — літаратурнага, выяўленчага, харэаграфічнага, а нават і палітычнага”. І наколькі можна сёння меркаваць, такой машынай або адной зь неабходных дэталей гэтай машыны можа стаць авангардны рух зь дзіўнаватой назвай Бум-Бам-Літ. Ці, прынамсі, ягонае ядро — Літаратурна-Мастацкая Партыя (зрэшты, у абрэвіятуры ЛМП могуць быць іншыя расшыфроўкі — напрыклад, Ляшска-Маскальская партыя, > Люнатычна-Марсыянская, Лірычна-Мэтафізічная і г.д.). У адрозненне ад партыі, стварэнне якой яшчэ толькі прадбачыцца, Бум-Бам-Літ — гэта нешта ўжо існуючае, і таму ніжэй гаворка будзе ісці толькі пра яго.

* * *

Бум-Бам-Літ — гэта рух за вызваленне літаратуры ад дыктатуры друкарскага станка дый іншых прыладаў індустрыі прыгожага пісьменства, якая ўжо даўно ператварыла паэзію ў нейкую галіну капіталістычнай эканомікі або народнай гаспадаркі сацыялізму. Індустрыялізацыя спрычынілася ня толькі

да апартэіду ўнутры самой мовы (падзелу лексыкі на ўнармаваную і вульгарна-жаргонную, друкаваную і моўленую — прычым такі падзел мае мейсца і ў граматыцы, і ў фанэтыцы), але і да клясавай сэгрэгацыі сярод літаратаў, іхняга падзелу на мэтраў і графаманаў. У эпоху мэханічнага тыражаваньня літаратуры значнасьць літаратуры вымяраецца лічбай накладаў ягоных твораў, як жыцьцёвы посьпех бізнэсмэна — колькасьцю нулёў у ягоным банкаўскім рахунку. Калі паэзія сканала — дык, напэўна, таму, што была атручана друкарскімі фарбамі.

Першае, што мы бачым, калі зазіраем у які-кольвек зборнік паэзіі, — на белых прасьцінах паперы нерухома ляжаць абвугленыя словы. Гэта нават не фатаздымак паэзіі, а толькі яе нэгатыў, бо пры жыцьці гэтыя словы, пакуль зь іх ня выціснулі душу — дыханьне і жывую інтанацыю, былі невымерна сьвятлейшымі за навакольную прастору. У лепшым выпадку друкаванае слова — гэта стэрыялізаваны і абрэзаны па лінейцы цень слова прамоўленага. Паводле Антанэна Арто, у кнігах укрыжоўваецца ня толькі паэзія, але і само жыцьцё, мы павінны хоць нешта зрабіць, каб вызваліць яго са смяротных абдымкаў паперы.

На сваіх імпрэзах бумбамлітаўцы чытаюць незнаёмым, выпадковым слухачам свае нявыдадзеныя (а часам і не напісаныя) творы. Ня проста чытаюць, але і паказваюць, бо многія людзі беларускай мовы ня ведаюць, і таму ім цікавей бачыць паэзію, чым яе разумець. Гэта ў літаральным сэнсе жывая літаратура, бо зроблена не з паперы, а з голасу і цела аўтара. Яна дыхае, крычэ і гаворыць, махае рукамі і крыламі. Паэзія, якая хоча быць сучаснай, павінна ня проста прамаўляцца, а пражывацца — г.зн. па магчымасьці

цалкам супадаць з абрысамі і рухамі цела паэга. Тэкст, які наражаецца ў вымаўленьні і гэстыкуляцыі, нараджаецца “туг-і-цяпер”, адначасна з ударамі сэрца, і імкнецца да найбольш чыстага і яснага — цялёснага ўвасабленьня. І зьвяртаецца ён не да розуму аўдыторыі, а да яе ўласнага цела, прымушаючы назіральнікаў не разумець паэзію, а суперажываць яе, хай сабе і на фізыялягічным узроўні, бо толькі ўласныя адчуваньні, а не чужыя думкі, здольны пераадолець чалавечую абьякавасьць.

Бумбамлітаўскія акцыі — гэта літаратура зь першых вуснаў і рук, якая перадаецца ад аўтараў слухчам без пасярэдніцтва рэдактараў, карэктараў, перакладчыкаў, гандляроў і г.д. Мы добра ведаем, што “Сем разоў адмерай, адзін раз адрэж” кажуць сабе ня ўсе хірургі, а тым больш рэдактары, але гэтага ня ведаюць чытачы, якія ўспрымаюць паэзію з паперы...

Мы абыходзімся без пасярэдніцтва друкарскага станка і — хто ведае! — калі-небудзь здолеем абысьціся без папярэдніх занятовак на паперы, нават ненаўмысных, а потым і ўвогуле бяз словаў. Ужо цяпер сталася відавочна, што найкарацейшы шлях да слухача (асабліва да выпадковага) ляжыць не праз словы, а праз інтанацыю, міміку, гэсты, празь дзіўную вопратку, нечаканы падбор дэкарацыяў ды іншыя тэатральныя сродкі. Тэндэнцыя зьмяншэньня вагі вэрбальнага складніка ў выступак Бум-Бам-Літа робіцца ўсё больш выразнай. Гэта ня значыць, што мы будзем упарта ісьці да канца толькі ў гэтым кірунку, але ўсім нам трэба шукаць новыя шляхі да сьвядомасьці суайчыннікаў ды іншых насельнікаў плянэты.

Кажуць, найкарацейшы шлях да сэрца чалавека ляжыць празь ягоны страўнік. Нам нішто не перашкаджае стварыць і такую літаратуру, якую

можна было б ня толькі чытаць або слухаць, але і есьці (дарэчы, такая літаратура б уражвала і людзей, і жывёлаў). Людзі здольныя пра многае прачытаць сваім страўнікам. У ідэале літаратура павінна быць ня толькі цікавай, але і смачнай. Яна павінна наблізіцца да стану, калі ня проста мэтафарай будуць успрымацца словы “Ня хлебам адзіным жывы чалавек...”

Пакуль цяжка сказаць, чым сталася літаратура бяз словаў: вяртаньнем да самых першавытокаў мовы, нейкай “звышлітаратурай” пра якую марыў Алесь Адамовіч, або нейкім звышшукавым і звышзрокавым сродкам перадачы думак і пачуцьцяў ад чалавека чалавеку? Зразумела адно: зьвяртацца трэба ня толькі да розуму слухача, але і да ўсіх органаў ягонага цела.

У “Лістох пра мову” Антанэн Арго кажа, што мы павінны ўздзейнічаць ня проста на дух чалавека, але на яго пачуцьцёвыя органы, а для гэтага трэба хаця б часткова вярнуцца назад да дыхальных, плястычных, актыўных вытокаў мовы, прылучыць словы да фізычных рухаў, якія іх спарадзілі, схаваць лягічны і дыскурсыўны бок маўленьня ў ягонім фізычным і афэктыўным гучаньні, ператварыць словы ў нешта падобнае да акустычных гэстаў — і тады сама мова літаратуры перабудуецца, станеца сапраўды жывой, а побач з акторамі (а ў нас з паэтамі) раптам пачнуць гаворыць рэчы. Важна скарыстоўваць ня толькі сэнс словаў, але і музыку маўленьня, скіраваную непасрэдна да бессьвядомага. “Чыстая пастаноўка — дзякуючы сваім гэстам, дзякуючы міміцы і рухомым паставам, дзякуючы канкрэтнаму выкарыстаньню музыкі — утрымлівае ў сабе ўсё, што ўтрымлівае мова, але ў дадатак да гэтага яна можа распараджацца і самой мовай. Рытмічныя паўторы складоў, асаблівыя галасавыя мадуляцыі, што ахінаюць сабой дакладны

сэнс словаў і пасылаюць вялікую колькасць вобразаў у наш мозг, ствараючы ў ім станы, больш ці менш блізкія да галюцынацыяў, і тым самым прымушаюць органы пачуццяў і дух да нейкіх арганічных зьменаў...”

Падобна да “тэатра жорсткасці” Арто, імпрэзы Бум-Бам-Літа імкнуцца да стану нейкага магічнага дзейства, да першабытнай і агульначалавечай эстэтыкі відовішча. Гэта зьвяртаньне ў прэдадзень тэатра і літаратуры, калі яшчэ не былі вынайзеныя псыхалёгія і дыялёг. Так, быў час, калі людзі ўжо навучыліся гаворыць, але яшчэ ня ўмелі ці ня бачылі патрэбы пыгацца і адказваць. Бумбамлітаўцы ні ў чым не пераконваюць слухачоў (бо тыя амаль і не разумеюць мовы), але ўздзейнічаюць на іх на падсьвядомым, субвэрбальным узроўні. У артыкуле “Пакончыць з шэдэўрамі” Арто прыводзіць прыклад зьмеяў, якіх заклінаюць музыкай. Калі музыка ўздзейнічае на змеяў, дык не таму, што перадае ім узьнёслыя духоўныя паняткі, але таму, што зьмеі маюць вельмі доўгае цела, якое амаль на ўсёй працягласці судакранаецца зь зямлёй, і музычныя вібрацыі ад зямлі перадаюцца зьмяі як нешта вельмі далікатнае і працяглае пагладжваньне. Арто прапануе ўздзейнічаць на гледача прыкладна такім жа чынам: праз пасярэдніцтва цела прымусіць гледача вярнуцца да самых высокіх паняткаў. Прычым напачатку лепш дзейнічаць грубымі сродкамі, якія зь цягам часу будуць ператварацца ў больш вытанчаныя.

Пераклад на мову гэтаў, мімікі, падобных да землятрусу вібрацыяў голасу павінен таксама ачысьціць літаратуру ад усяго нецікавага, нежыцьцяздольнага і скамянелага, ад усіх яе трупных плямаў. Жывыя, тоесныя целам удзельнікаў

бумбамлітаўскія імпрэзы перажываюцца як нейкая балючая ініцыяцыя, ачышчальная шаманская магія або хрысціянская практыка экзарцызму, якая павінна выпнаць з паэта, аўдыторыі і самой літаратуры зьнясільваючы дух занядбанасці і адчаю.

У адрознасьць ад Бум-Бам-Літа ўсе папярэднія генэрацыі літаратараў карысталіся той вялікай перавагай, што пісалі дакладна на той мове, на якой размаўляюць іхнія чытачы, якімі нешмаглікімі і эстэтычна варажымі да гэтага пісьма яны не былі. Але хіба ня сталася гэтая перавага найвялікшай пасткай, у якой бязь сьледу згубіліся многія з найсьвятлейшых промняў натхненьня? І ці не прыйшоў час падставіць пад сумнеў абавязак паэта быць прыланцужаным да мовы, і перад усім — да роднай мовы, якую ня ў стане ці не жадаюць разумець надта многія, і далёка ня горшыя зь людзей? Па вялікім рахунку для паэта няма і не павінна быць розьніцы, перад якой аўдыторыяй выступаць — беларускай, чэскай ці перад насельнікамі схаванай у джунглях афрыканскай вёскі.

Чытаць уголас, а тым больш для незнаёмай публікі, даводзіцца рэчы відовішчныя і багатыя на розныя спэцэфэкты. Але гэта зусім не азначае, што мы адмаўляемся пісаць звычайныя нудотныя вершы ці навуковыя працы. Бум-Бам-Літ — толькі адна з граняў творчасці кожнага зь яго ўдзельнікаў.

Дарэчы, назва руху магла б быць іншая: Бомба-Літ, Зам-Па-Літ, Кас-Мапа-Літ, Палеа-Літ. А лепш за ўсё — Айба-Літ: нездарма Алесь Туровіч аднойчы выступаў у белым халаце, а я ў такім жа халаце паверх бальнічнай піжамы. Я ўвогуле мяркую, што літаратура павінна адначасна быць хваробай і тэрапіяй. Як і ўвесь гэты тэкст, напрыклад.

Людміла Корань у артыкуле “Авангард і парадокс” (“ЗНО” N27) палюхае нас Вялікім Авангардам як жахлівым і небяспечным Бармалеем: не хадзеце, дзеці, у Афрыку гуляць. І тым ня менш начальнік штаба Бум-Бам-Літа Зьміцер Вішнёў зараз актыўна працуе над праектам нашага выезду з асьветніцкай місіяй у адну з афрыканскіх краінаў. Магчыма, нават у даліну ракі Лімбапо.

Гэтая дабрачынная акцыя магла б пераканаўча засьведчыць, што беларускі авангард, які на радзіме можа падавацца крыважэрным злодзеям Бармалеем, на самой справе зьяўляецца самаахвярным і пяшчотным доктарам Айбалітам. Ён, нібы шматкрылы анёл, ня ведае сабе межаў — геаграфічных, эстэтычных, акустычных — і не заўважае колкага дроту здаровага сэнсу, нацягнутага паміж людзьмі і жывёламі, словамі і рэчамі, зямлёю і небам. І недавер акадэмічных пісьменьнікаў і крытыкаў да авангарду — гэта бездапаможны страх лягерных дактароў, забойцаў у белых халатах, перад закатаванай марай іхняга ўласнага дзяцінства — добрым доктарам Айбалітам.

* * *

Варлам Шаламаў у адным з “Кальымскіх апавяданьняў” сьведчыць, што “90 працэнтаў лекавай практыкі ў канцлягеры складаецца зь пісаніны”. Відавочна, існуе нейкая глыбінная сувязь паміж дэспатычнай арганізацыяй грамадзкага жыцьця і росквітам пісьменнасьці, у тым ліку прыгожага пісьменства. Вялікія раманы пішуцца гэтаксама, як будуецца вялікія піраміды — коштам тысячаў безыменных ахвяраў рэжыму, што гінуць абাপал стала, за якім працуе народны пісьменьнік. У кнізе “Сумныя

тропікі” Клёд Леві-Строс адзначае, што барацьба зь непісьменнасьцю заўсёды супадае з узмацненьнем кантролю над грамадзянамі з боку ўлады. З’яўленьне пісьменнасьці паўсюль суправаджаў адзіны фэномэн — заснаваньне гарадоў і імперыяў, а таксама гіерархічны падзел насельніцтва на касты і клясы. Пісьмо было і застаецца інструмэнтам зьбіраньня тысячаў работнікаў, каб прымусяць іх да зьявіцьваючай працы - пабудовы пірамідаў, камунізму ці нацыянальнай дзяржавы (або імперыі, калі хочаце). “Бескарысьлівае ўжываньне пісьменнасьці дзеля інтэлектуальнага і эстэтычнага задавальненьня ёсьць другасным вынікам і найчасцей ператвараецца у сродак узмацніць, апраўдаць ці прыхваць той жа прыпнёт”.

Асабліва рэакцыйную ролю пісьменнасьць пачала адыгрываць у г.зв. эпоху постмадэрнізму: яе пачалі разглядаць як нешта больш вартаснае і сапраўднае, чым жывыя стасункі паміж людзьмі, іхнія размовы і ўчынкі. Ува ўсім сьвеце лепшыя сілы мастацтва і літаратуры загразьлі ў бясплённых (прыныпова бясплённых) маніпуляцыях са знакамі, адарванымі ад сваіх рэфэрэнтаў — думак, рэчаў і падзеяў, або не заснаванымі ўвогуле ні на якой рэчаіснасьці — ані матэрыяльнай, ані ўяўнай. Захопленыя гульнёй зь бясконцымі пасьядоўнасьцямі пустых знакаў, літаратары самі ня ведаюць, што яны пішуць, і для каго.

Зрэшты, нават пры жаданьні дакрычацца да сьвядомасьці паспалітага народа празь пісьмо і друк наўрад ці магчыма. Адзін з герояў Гогаля, пчалаяр Руды Панько, казаў: “Друкаванай паперы нарабілі гэтулькі, што і ня ведаеш, што б такое ў яе загарнуць..”

Народ цянецца да таго, хто яму нешта гаворыць, а ня піша — да нашага Прэзыдэнта, напрыклад. Дый дэмакратычная апазыцыя выклікала найвялікшую

цікаўнасьць у суайчыннікаў, калі яна ня мела магчымасьці пісаць артыкулы для газэтаў і законаў — у “залатую пару” шматтысячных мітынгаў і красамоўных агітагараў.

Ці не тлумачыцца росквіт філязофіі ў Старажытнай Грэцыі тым, што гэта была пераважна філязофія размоўная, якая артыкулявалася мімікай і органамі цела, а таму і была цікавая простым людзям? Хрыстос і Будда таксама аддавалі перавагу непасрэднай гаворцы зь людзьмі, і толькі таму іхнія думкі не пазабыліся па сёньня. Найбольш плённая ў духоўным пляне эпоха чалавечай гісторыі прыпала на тыя часы, калі большасьць людзей былі непісьменнымі... Утым ліку і большасьць паэтаў.

Пісьмо і чытаньне дазваляюць нам наблізіць вельмі далёкія рэчы, але наўзамен у гэткай жа ступені адсланяюць ад нас нашых блізкіх і нашу сучаснасьць. Газэту ці закон кожны чытае паасобку, на мітынг, як калісьці на вечы, мы былі разам. Пісьменнасьць спарадзіла палітыку дзеля палітыкі і літаратуру дзеля літаратуры, а ўрэшце — жыцьцё дзеля жыцьця і спажываньня, жыцьцё безь якой-кольвек веры ў цуд і рэальную магію мастацтва.

На закачэньне працытую адзін урывак згаданага вышэй артыкула Арто: “Шэкспір і ягонья пераймальнікі доўгі час надавалі нам ідэю мастацтва дзеля мастацтва, калі жыцьцё стаіць па адзін бок, а мастацтва — па іншы. І можна было цалкам задавальняцца гэтай марнай і бясплёнай ідэяй, пакуль жыцьцё, што працякала за яе межамі, яшчэ трымалася. Але цяпер занадта многія прыкметы сьведчаць пра тое, што ўсё, дзеля чаго мы жылі, болей не трымаецца, што ўсе мы абрынуцьця ў вар’яцтва, адчай і хваробу. І я заклікаю нас да процідзеяньня”.